

JOHAN MEIRE

«De stilte van de Salient. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog rond Ieper»

Tielt, Lannoo, 2003, 460 p.

We shall not sleep, though poppies grow

In Flanders Fields

(John McCRAE, *In Flanders Fields*)

In de Ieper-Salient is de tijd der herinnering de tijd der traagheid. Het verleden talmt er met voorbijgaan. Juist deze tijd van talmen is het onderwerp van Johan Meires antropologische studie van de sociale herinnering in de streek rond Ieper. Voorliggend boek is een bewerking van het proefschrift waarmee Meire in 2002 aan de Katholieke Universiteit Leuven promoveerde. Zijn opzet staat in schril contrast met veel klassieke historische studies over de Eerste Wereldoorlog, die de oorlog van 1914-1918 benaderen als een razendsnelle opeenvolging van opmarsen, gevallen steden, technologische evoluties en veldslagen. De oorlogsherinnering in de Salient is verstild, ze is gekenmerkt door stabiliteit en duurzaamheid. Het lange duur perspectief van de studie, die de periode 1914-2002 behelst, bevestigt dat. Meire stelt vast dat rituelen en herinneringspraktijken in de loop der jaren hun vorm behouden hebben. Doordat de vorm niet mee evolueert met de veranderende betekenis van de *Groote Oorlog*, behouden de herinneringspraktijken hun universele waarde en herkenbaarheid. Doorheen de tijd vinden wisselende groepen van ‘herinneraars’ hun eigen betekenis terug in de onveranderde rituelen. De *Last Post* is hiervan een mooi voorbeeld. Bezoekers van de Salient ervaren onmiddellijk de densiteit van de oorlogsherinnering in deze streek. De confrontatie met het verleden dringt zich

eveneens op aan diegenen die *toevallig* de streek doorkruisen: talrijke monumenten, oorlogskerkhoven, musea en gedenktekens vormen een amalgaam van herinnering.

Herinneringspraktijken in de Salient zijn, soms op zeer uiteenlopende wijze, verankerd in de lokale en familiale geschiedenissen van de deelnemers. Het gaat in wezen om een sociale herinnering. In de onmiddellijk naoorlogse periode stonden de dodenherdenking en rouw centraal. Pelgrimstochten, kerkhofbezoeken en ceremonies smeedden een diepe tastbare band tussen herinneraars en herinnerden. Individuele geschiedenissen voeden ook nu nog de oorlogsherinnering in Ieper. De verschillende verhalen van “de kleine mens in de *Groote Oorlog*” vinden vruchtbare grond in andere gelijkaardige verhalen, bewaarde locaties, kerkhoven en musea. Organisaties als de Elfnovembergroep, de lokale overheid en kleine en grote musea als *In Flanders Fields* en *Hill 62* spelen een cruciale rol in de creatie van een narratief en historisch weefsel rond de betekenis van de oorlog, vrede, lijden en dood. Door deze verbreding van de herinnering – een herinnering die niet meer in de eerste plaats gekenmerkt is door familiale banden en rouw – worden zeer veel mensen nog steeds aangesproken door een conflict dat intussen toch al meer dan tachtig jaar achter ons ligt. Toch is de auteur mijns inziens te optimistisch over de betekenis van de Salient als herinneringslandschap voor de Ieperse en zelfs de Belgische bevolking. De lokale en familiale geschiedenis moet voor velen – op een handvol (hobby)historici, heemkundigen en archeologen na – onderdoen voor economische vooruitgang en ontwikkeling van de streek. Een groot deel van de Westhoek

wil zich door aanleg van bedrijvenparken, *language valleys* en snelwegen op economisch gebied emanciperen. De zoveelste vondst van loopgraafarcheologen wordt dan ook slechts door historici en onderzoekers met internationale allure op gejuich onthaald. Voor de ondernemer uit de Westhoek betekent dit hoofdzakelijk het zoveelste oponthoud.

Johan Meire vangt aan met een grondige inleiding over de eigenlijke oorlogservaring. Hier dus geen opeenvolging van veldslagen, successen en verliezen, maar een cultuurhistorische benadering van de frontbeleving. De auteur staat zowel stil bij de abnormaliteit van de leefsituatie aan het front als bij strategieën om in deze abnormaliteit te (over)leven. Niet alleen de verwijzingen naar de studies over de geschiedenis van de oorlogscultuur zijn legio, maar de auteur put tevens uit tal van uitgegeven en onuitgegeven oorlogsdagboeken, foto's en oorlogssouvenirs. Helaas wordt de frontervaring hier in algemene termen benaderd, de focus op de Salient ontbreekt haast volledig. Meire laat bijgevolg een kans liggen om een belangrijke bijdrage te leveren aan de studie van de oorlogscultu(u)r(en) in België en zo dus een van de grote lacunes van internationaal cultuurhistorisch onderzoek van de Eerste Wereldoorlog in te vullen.

Die situatie wordt echter in het tweede deel rechtgetrokken. De auteur focust op de onmiddellijk naoorlogs periode waarin de herinnering zich voornamelijk op twee fronten situeert : de regio waar de gevechten zich afspeelden, *in casu* Ieper, en het moederland waarnaar de veteranen terugkeren. Johan Meire concentreert zich hier uiteraard op de Ieperse regio. Zo gaat hij

de stappen en redenen na van de talrijke Britse oud-strijders, die – al dan niet in het kader van georganiseerde uitstappen van oud-strijdersorganisaties of caritatieve organisaties als het *British Legion*, de *Ypres League*, de YMCA of het *Leger des Heils* – na de oorlog het front bezoeken. De impressies van de veteranen worden tevens gekleurd door de indrukwekkende staat van verval van de stad Ieper en het omliggende landschap. Het gekibbel van Britse, Belgische en lokale overheden gaf aanleiding tot een woelig debat dat de wederopbouw van de stad aanzienlijk vertraagde.

Verlies en rouw zijn dé centrale begrippen in de oorlogsherinnering van de eerste jaren na 1918. Johan Meire betoogt hoe het rouwproces voor de familieleden van Britse gesneuvelden bemoeilijkt werd door het Britse verbod op repatriëring. Bovendien had bijna de helft van de doden geen aanwijsbaar graf dat achteraf bezocht kon worden. Tevens duurde het vaak erg lang vooraleer de naaste familie informatie kreeg over de precieze omstandigheden van de dood van hun familielid. Deze factoren maakten een klassiek rouwproces voor velen haast onmogelijk. De eerste levensnoodzakelijke projecten om de doden te herinneren waren vaak familiaal of lokaal verankerd : kleine monumenten, vaak opgevat als een cenotaaf, waarop de namen van de gesneuvelden uit een bepaalde buurt of gemeente stonden, of teruggezonden voorwerpen die aan de overledenen hadden toebehoord, speelden hierin een belangrijke rol. Deze praktijken creëerden een verband tussen private en publieke herinnering. Intussen werd Ieper heropgebouwd en kregen kerkhoven en monumenten een plaats in het landschap

dat hierdoor een nieuwe functie kreeg : die van herinneringslandschap dat door toeristen en pelgrims bezocht kon worden.

Vervolgens confronteert Johan Meire de lezer met de stoffelijke restanten van de oorlog : getuigenissen, begraafplaatsen, monumenten en materiële overblijfselen. Die restproducten spelen – ook nu de verhouding tussen herinneraars en herinnerden veel minder direct is – nog een belangrijke rol in de oorlogsherinnering doordat ze de gebeurtenissen van 1914-1918 transcenderen en aanwezig stellen. Het hoofdstuk over de historische evolutie die de oorlogsherinnering sinds de jaren 1920 doormaakte, een aspect dat binnen de Belgische geschiedschrijving tot nog toe sterk onderbelicht bleef, stelt ook hier teleur. De auteur beperkt zich tot het aangeven van algemene elementen (bv. de opkomst van het pacifisme of het belang van de ‘dolkstoot’-legende). Het interbellum en de veranderende Belgisch-Britse verhoudingen in die periode blijven grotendeels buiten beeld.

Na de Tweede Wereldoorlog kan de herinnering aan de *Groote Oorlog* nog maar op weinig belangstelling rekenen. In het licht van het nieuwe conflict was de eerste zinloos en betekenisloos geworden. De *der des der* was een illusie gebleken. De herinnering eraan was gedurende de jaren 1950 en 1960 op weg om dode letter of louter verleden geschiedenis te worden. In de jaren 1970 echter zwengelt de Elfnovembergroep de herinnering aan de Salient terug aan. Door het uitgeven van een volksboek, *Van den Grooten Oorlog*, en het opzetten van toneelstukken slaagde zij erin de oorlogsherinnering te verlevendigen door ze terug familiaal en lokaal te verankeren.

In de jaren negentig zijn zowel *Hill 62* als het *In Flanders Fields Museum* bekend bij het grote publiek. Het grote publiek ? Nu ja, busladingen Britse schoolkinderen met papieren *poppies* in de hand en Japanse toeristen die op een “*tour around Europe in ten days*” Ieper met een blitsbezoek vereren. De lokale bevolking trekt op een mooie zondagmiddag veeleer naar het Noordzeestrand. Je kan hen geen ongelijk geven. Een bezoek aan beide musea loont nochtans de moeite. De collectie van *Hill 62* is een allegaartje van paraferalia, met als enige overeenkomst de tijd waaruit ze stammen: oorlogsschroot, foto’s van “*gueules cassées*”, gereconstrueerde loopgraven, geborduurde prentkaarten, stukgelezen liefdesbrieven en ex-voto’s. Johan Meire maakt een vergelijking met het moderne *In Flanders Fields Museum* waar de nadruk ligt op getuigenissen en streekgebonden verhalen die de systematisch tentoongestelde objecten, taferelen, foto’s en films betekenis geven.

In een laatste deel bespreekt Johan Meire twee zeer uiteenlopende en uiterst rijke herdenkingsrituelen. Enerzijds is er de *Last Post*, die tot op vandaag in voege is en elke avond onder de Ieperse Menenpoort wordt gehouden. Anderzijds bestudeert hij een eenmalig en bijzonder complex herdenkingsritueel van de Europese sikh-gemeenschap. In 1999 combineerde die gemeenschap een oorlogsherdenking met de religieuze viering van *Vaisakhi*. Vooral wat betreft de uitdieping van die sikh-herdenking, is Meire’s boek meer dan verdienstelijk. Op overtuigende wijze toont hij aan hoe de typisch Belgische herinneringspraktijken (zoals de *Last Post*) integreren met deze van de sikhs zodat de herinneringen op elkaar afgestemd

worden en de geschiedenis werkelijk gedeeld wordt.

Johan Meire benadert de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog vanuit een antropologisch standpunt dat verrijkt wordt met de sociologische en egologische theorieën met betrekking tot herinnering. Uit de opzet van het werk blijkt dat de auteur daarbij de relationele en existentiële waarde van sociale herinnering benadrukt. Een stellingname met betrekking tot de status van sociale herinnering is echter enkel impliciet aanwezig. De uitdieping daarvan – die wel opgenomen was in de oorspronkelijke tekst⁹ – ontbreekt in deze uitgave. Dat is zeer jammer aangezien het om een vernieuwend en doordacht perspectief gaat waarvan de explicitering zeker de belangstelling van professionele “*grande guerristen*” zou wekken.

Hoewel het onderwerp van het boek zeer specifiek omschreven wordt, spendeert de auteur hier en daar toch energie aan het uiteenzetten van algemeenheden. Voor de niet-gespecialiseerde lezer is dat wellicht welkome informatie. Voor de historicus, die vooral belang stelt in het vernieuwende element van de studie, m.n. de diachronische herinneringspraktijk in de Salient, heeft die algemene informatie weinig meerwaarde. Dankzij de ijver van de medewerkers van het *In Flanders Fields Museum* was de oorlogsherinnering in Ieper al lang geen onontgonnen terrein meer¹⁰. Johan Meire levert hier met dit boek echter

een substantiële bijdrage. Het staat buiten kijf dat hij een pionier is op het gebied van de antropologische studie van de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog. Een perspectief dat, zo blijkt uit het boek, tot zeer rijke conclusies en inzichten leidt.

De verzorgde uitgave van Lannoo kan niet genoeg worden geprezen. De tekst is verlucht met tal van originele en nauwkeurig geselecteerde foto's en documenten (meestal afkomstig uit het archief van het *In Flanders Fields Museum*). Daardoor wordt de herinnering aan de Salient ook voor de lezer tastbaar aanwezig gesteld. Voor de geïnteresseerden uit de *Commonwealth* – die ongetwijfeld zeer talrijk zijn – blijft het uitkijken naar een Engelse vertaling.

Leen Engelen

⁹ Johan Meire promoveerde in 2002 in de Sociale en Culturele Antropologie met het proefschrift *De tijd der traagheid. Een diachronisch-antropologische studie van de sociale herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in de streek van Ieper*.

¹⁰ Zie bijvoorbeeld : DOMINIEK DENDOOVEN, *Ieper als heilige grond. Menenpoort en Last Post*. Koksijde, De Klaproos, 2001.